

Zuzana Palovičová: Spravodlivosť ako problém sociálnej filozofie

Trnava, Univerzita sv. Cyrila a Metoda 2014. 116 s.

Kniha slovenskej autorky Zuzany Palovičovej *Spravodlivosť ako problém sociálnej filozofie* analyzuje pojem spravodlivosti vo vzájomnej kritickej konfrontácii najvýznamnejších sociálno-politických teórií, ako sú sociálny liberalizmus, libertariánizmus, komunitarizmus a striktný egalitarizmus. Medzi týchto autorov radí J. Rawlsa, ktorý stanovil rámec súčasného diskurzu o spravodlivosti. Ďalším z autorov je R. Dworkin s jeho obhajobou idey rovnosti zdrojov. Tretiu skupinu tvoria Amartya Sen a M. Nussbaumová s pojmom reálnych možností (capabilities) ako odlišným prístupom k rovnosti. Pozornosť Z. Palovičová venuje aj libertariánskym koncepciám spravodlivosti R. Nozicka, F. Hayeka a L. Gerkena či komunitaristickým teóriám M. Sandela, M. Walzera a D. Millera. Ďalšie kapitoly sú venované teoretikom sociálneho uznania Ch. Taylorovi a A. Honnethovi, ako aj autorom

zaoberajúcim sa problematikou sociálneho vylúčenia (B. Barry, J. Le Grand, E. Andersonová a i.).

Podľa autorky sa v súčasnom filozofickom diskurze vyprofilovali prinajmenšom štyri hlavné línie interpretácie spravodlivosti: koncepcie distributívnej spravodlivosti sledujúcej princípy férovej distribúcie a redistribúcie, zmierňujúcej nerovnosti, koncepcie, pre ktoré spravodlivosť znamená rešpekt k individuálnym vlastníckym právam, koncepcie spravodlivosti spojené s pojmom uznania a koncepcie zamerané na problém sociálneho vylúčenia.

Súčasnú diskusiu o najvhodnejšiu interpretáciu spravodlivosti výrazne ovplyvnila Rawlsova teória spravodlivosti. Jeho koncepcia sa stala v oblasti sociálnej filozofie natoľko závažnou, že sa s ňou museli vyrovnávať všetky ostatné koncepcie. Z hľadiska filozofickej argumentácie autorka interpretuje Rawlsovo dielo ako základ súčasného sociálneho liberalizmu, resp. egalitarizmu opierajúceho sa o kantovský predpoklad rovnosti a slobody jednotlivcov. Týka sa pravidiel distribúcie a redistribúcie, základných foriem dobra, ako aj slobôd. Rawlsova teória spravodlivosti ako slušnosti špecifikuje férové podmienky racionálnej kooperácie slobodných a rovných bytostí, ktoré vedia o svojich vlastných záujmoch a právach a dokážu ich aj artikulovať. V prvom rade je koncipovaná ako alternatívna teória proti dovtedy prevládajúcej koncepcii utilitarizmu, v zmysle ktorej spoločnosť je správne usporiadaná, a teda spravodlivá, ak sú jej hlavné inštitúcie organizované tak, aby zaručovali maximalizáciu individuálnych a kolektívnych úžitkov.

V pôvodnej situácii rovnosti by ľudia podľa Rawlsa zvolili dva princípy spravodlivosti. Podľa prvého princípu spravodlivosti, známeho tiež ako princíp slobody, každá osoba má rovnaké práva na základné slobody. Princíp slobody sa týka základných práv a slobôd v liberálnej spoločnosti. Druhý princíp stanovuje, že nerovnosti v príjmoch a v bohatstve sú legitímne iba vtedy, ak prinášajú najväčší prospech najviac znevýhodneným jedincom – za podmienky, že tieto nerovnosti sú spojené s rovnakým prístupom k zamestnaniu a pozíciám pre všetkých (s. 14).¹ Druhý princíp spravodlivosti zahŕňa dve časti – alokáciu materiálnych zdrojov a rovnaké príležitosti. Prvá časť princípu je tiež známa ako princíp diferencie a druhá časť ako princíp rovnakých príležitostí. V Rawlsovej teórii spravodlivosti má princíp slobody prioritu. Základná osnova politického života zahŕňa základné politické hodnoty, ktoré tvoria fundamentálne základy ústavného režimu. Rawls ich označuje ako primárne formy dobra. Radí medzi ne základné práva a slobody, slobodu pohybu a slobodnú voľbu povolania, rovnosť príležitostí, rovnaké univerzálne prostriedky, ako sú príjmy a majetok a sociálne základy sebaúcty (s. 19). Politický liberalizmus je tak podľa Rawlsa jedinou metódou, ktorá v spoločnosti charakterizovanej pluralizmom koncepcií dobrého života zaistí konsenzus na základných pravidlách fungovania spoločnosti a tým nevyhnutný stupeň spoločenskej integrácie a tolerancie.

1 Všetky stránkové odkazy v zátvorkách sa vzťahujú k recenzovanej publikácii.

V rámci egalitarizmu autorka analyzuje dva prístupy – egalitarizmus náhody (luck egalitarianism) či rovnosti v osudoch (equality of fortune) a sufficientizmus. K predstaviteľom prvej línie radí R. Dworkina, G. A. Cohena, R. Arnesona, P. V. Parijsa a i., ktorí sa v otázke spravodlivej distribúcie odvolávajú na koncept šťastnej náhody (good luck). Rozlišujú medzi tými, ktorí sú znevýhodnení v dôsledku okolností, ktoré sú mimo ich kontroly, tzv. nešťastnej hry osudu (brute luck), (napríklad narodiť sa s ťažkým zdravotným postihnutím), a tými, ktorí sú znevýhodnení v dôsledku vlastnej voľby. Stúpenčí tohto prúdu sa nezhodujú v tom, v čom má byť zabezpečená rovnosť (napríklad rovnosť zdrojov, rovnosť príležitostí a pod.), ale sú presvedčení, že nerovnosti – pokiaľ vyplývajú z individuálnej voľby – sú spravodlivé. Nerovnosti, ktoré sú dôsledkom nešťastnej hry osudu, sú nespravodlivé. Princíp individuálnej zodpovednosti požaduje od vlády, aby kompenzačné politiky reflektovali individuálne voľby. Rozlišovanie medzi výsledkami, za ktoré jednotlivec nenesie zodpovednosť, a dôsledkami, za ktoré je zodpovedný, sa stalo fundamentálnym kritériom pri posudzovaní nároku na pomoc z verejných zdrojov.

Dworkin – rovnako ako Rawls – je presvedčený, že základom spravodlivosti je základná štruktúra spoločnosti. Jeho verzia komprehenzívneho liberalizmu spočíva na dvoch základných princípoch etického individualizmu – princípe rovnakého rešpektu (Principle of Equal Importance) a princípe individuálnej zodpovednosti (Principle of Special Responsibility). Podľa prvého princípu „z objektívneho hľadiska je dôležité, aby ľudské životy boli úspešné a nie premrhané, a to je dôležité pre každý ľudský život“. Podľa druhého princípu „hoci všetci musíme uznať rovnakú objektívnu dôležitosť každého ľudského života, jedine človek má špecifickú a konečnú zodpovednosť za jeho úspech – človek, ktorý tento život žije“ (s. 21). Obe tieto požiadavky ľudskej dôstojnosti – rovnosť príležitosti prežiť život podľa vlastných predstáv (autonómia) a sloboda zvoliť si konkrétnu podobu vlastného života (autenticita) – vytvárajú podľa Dworkina definičný priestor, v ktorom sa musí pohybovať teória spravodlivosti. Dworkinova teória sa pokúsila zosúladiť rovnosť so slobodou. Umožňuje redistribúciu materiálnych zdrojov prostredníctvom systému poistenia reálne znevýhodneným jednotlivcom. Ide tak o systém, ktorý má kompenzovať nezavinené nerovnosti zdrojov. Sloboda v tejto koncepcii sa spája tak s absenciou zásahov zo strany štátu (negatívna sloboda), ako aj s vytvorením nástrojov k možnosti zodpovednej voľby pre zaistenie života podľa vlastných predstáv (pozitívna sloboda).

Sufficientizmus (sufficientism) operuje s pojmom reálnych možností (capabilities) v zmysle možnosti či slobody dosiahnuť to, čo jednotlivec považuje za hodnotné. Ako stúpencom tohto chápania spravodlivosti môžeme uviesť A. Sena, M. Nussbaumovú, E. Andersonovú a iných. Senova koncepcia sa ako alternatívna teória spravodlivosti nespolieha na kontraktualistické premisy. Sen na rozdiel od Rawlsa ponúka dôslednejšiu analýzu fenoménu premeny abstraktných pro-

striedkov na spôsobilosť (capabilities) viesť dobrý život. Zásadným východiskom aj tu zostáva dôstojnosť života. Dobrý život podľa Sena spočíva v slobode „vybrať si životy, ktoré [ľudia – Z.P.] majú dôvod si cenit“ (s. 68). Senova požiadavka väčšieho dôrazu na individuálne nároky, spôsobilosti, slobodu voľby a individuálne práva prispela k odklonu od teoretických prístupov odvolávajúcich sa výlučne na užitočnosť, ktorá je interpretovaná v pojmoch radosti, bolesti, šťastia a splnenia želaní, resp. ekonomickým pojmom prejavene preferencie (spoločenský blahobyť závisí na úžitku domácností – príjmy, výdavky). Sen vypracoval rozsiahlu kritiku kritéria užitočnosti ako základu pre posudzovanie ľudského blaha. Vedome pritom nebral do úvahy existenciu ďalších dimenzií blahobytu, ktoré sú dôležité pre kvalitu života.: informácie o kvalitnej zdravotnej starostlivosti, dĺžke života, vzdelanosti či sociálnych službách. (Snáď najznámejším zákonom je v tejto súvislosti Všeobecná deklarácia ľudských práv, ktorá poskytuje legálny rámec tých indikátorov ľudského blaha, ktoré si ľudia cenia.) Prístup M. Nussbaumovej rozširuje pojem subjektu spravodlivosti aj o chorých, starých a zdravotne či mentálne postihnutých ľudí. Autorka tým bezpochyby ponúka možnosť postaviť otázku spravodlivosti inak: v asymetrickej situácii bytostí, ktoré nie sú v stave artikulovať svoje záujmy alebo musia získavať príležitosti žiť dôstojný život za inú cenu než ich rovesníci.

Z. Palovičová venuje pozornosť aj libertariánskym koncepciám spravodlivosti R. Nozicka, F. Hayeka a L. Gerkena či komunitaristickým teóriám M. Sandela, M. Walzera a D. Millera. Zásadnú myšlienkovú oponentúru k Rawlsovej teórii spravodlivosti reprezentuje Róbert Nozick, ktorý je považovaný za najvýznamnejšieho predstaviteľa libertarianizmu, a to v práci *Anarchia, štát a utópia* (1974). Základom jeho chápania spravodlivosti je idea neodcudziteľných vlastníckych práv, predovšetkým práva na súkromné vlastníctvo. Rozdiel medzi Rawlovými a Nozickovými názormi spočíva hlavne v tom, že zatiaľ čo Rawls stavia svoju teóriu na sociálnej kooperácii jednotlivcov v základnej štruktúre spoločnosti, kde sa distribúcia sociálnych statkov zabezpečuje prostredníctvom inštitúcií, Nozick uprednostňuje kritérium radikálneho individualizmu, kde sa každý v konečnom dôsledku musí spoliehať len sám na seba a svoje schopnosti. Z tohto hľadiska je Rawlsova teória sociálneho liberalizmu protipólom individualistickej verzie liberalizmu R. Nozicka. Tieto dve línie stanovili paradigmu súčasného uvažovania o probléme spravodlivosti, a to až do takej miery, že určili predmet politickej a sociálnej filozofie.

Vo všeobecnejšiej rovine možno dešifrovať v rámci libertarianizmu dva základné prúdy. Prvý sa opiera o akúsi revitalizáciu teórie prirodzených práv a vychádza predovšetkým z morálnofilozofickej argumentácie. Najvýznamnejším predstaviteľom tohto prúdu je už spomínaný R. Nozick. Druhý prúd sa opiera skôr o utilitaristickú bázu a vychádza z ekonomickej teórie. Predstaviteľmi tohto prúdu sú Friedrich von Hayek, Ludwig von Mises, Milton Friedman či L. Gerken.

Autorka ukazuje, že výrazné liberálne a egalitárske črty nesú aj teórie komunitaristov Michaela Sandela, Michaela Walzera a Davida Millera. Komunitarizmus sa spočiatku javil len ako záležitosť odlišných interpretácií vnútorných problémov Rawlsovej *Teórie spravodlivosti*. Neskôr sa ale pretavil do sporu o základné morálno-politické otázky liberálne demokratických spoločností a stal sa jedným z rozhodujúcich impulzov rozvoja súčasnej anglosaskej praktickej filozofie, ktorý viedol až k filozofickému spochybňovaniu liberálnej tradície. Liberáli a komunitaristi sa rozchádzajú už v základných východiskách. Pre liberálne stanovisko je vo všeobecnosti záväzná tradícia spoločenskej zmluvy a idea rovnako distribuovaných práv na slobodu. Oproti tomu komunitaristi preferujú požiadavku spoločne zdieľaných hodnotových orientácií, ktorými sa definuje spoločenstvo.

Ďalšie kapitoly sú venované teoretikom sociálneho uznania Ch. Taylorovi a A. Honnethovi. Obzvlášť cennými sú analýzy sociálneho vylúčenia a sociálnych nerovností, ktoré v súčasnosti nanovo legitimujú hľadanie prijateľných adekvátnych korekcií.

Napriek tomu, že sa jednotlivé teórie spravodlivosti výrazne líšia v ponímaní úlohy štátu pri rozdeľovaní spoločenských statkov a bremien či v otázke miery zasahovania štátu do spoločenských interakcií, všetky vykazujú určitý spoločný rys v podobe uznania princípu rovnosti ako fundamentálneho základu uvažovania o spravodlivosti. Nejasnosti v oblasti rovnosti vyvoláva aj otázka, či pri redistribúcii má byť najväčšia pozornosť venovaná postaveniu tých, ktorí sú najviac znevýhodnení, alebo je podstatný vzájomný pomer v miere chudoby a bohatstva. Prvé stanovisko býva označované ako prioritarizmus. Zastáva ho celý rad kontraktualistických autorov, napríklad aj John Rawls. Druhý prístup označovaný ako prísny egalitarizmus sa zakladá na téze, že všetci členovia spoločnosti by mali mať k dispozícii rovnaké množstvo zdrojov či foriem dobra.

Niektoré z týchto teórií sa uspokojujú s prerozdelením základných zdrojov, napríklad peňazí. Iní predstavitelia tohto smeru si uvedomujú nedostatky takéhoto prerozdelenia, pretože osoby s väčšími potrebami, ktoré si sami nezapríčinili (deti alebo ľudia so zdravotným postihnutím), sú v takomto systéme ukrátení. Naopak, leniví a nezodpovední ľudia sú podporovaní. Preto navrhujú orientovať sa nielen na to, aby všetci dostali rovnaké prostriedky k dispozícii, ale aj aby každý mohol mať z nich rovnaký úžitok. Inými slovami, obhajujú rovnaké reálne možnosti jednotlivcov. Súčasný stav diskusie však nevedie k jednoznačnému záveru, ktorý typ egalitárnej distribúcie by sa mal preferovať. Medzi najvýznamnejších predstaviteľov tohto prístupu možno zaradiť A. K. Sena, M. Nussbaumovú, E. Andersonovú, R. Arnesona, G. A. Cohena a iných.

Práca Z. Palovičovej vystihuje a charakterizuje dôležité súčasné problémy a ich spojitosť so sociálnou filozofiou. Týka sa to problematiky spravodlivosti a jej recepcie v ekonomických a právnych vedách ako aj v sociológii. Publikácia otvára aj otázku čo najvhodnejšej interpretácie ďalších kľúčových pojmov, akými sú rov-

nost', sloboda, uznanie, čím je prínosná nielen pre teoretikov sociálnej a politickej filozofie a ekonómov, ale aj pre tých, ktorí sa venujú jej dopadom na podobu spoločenských inštitúcií.

Viera Rentková